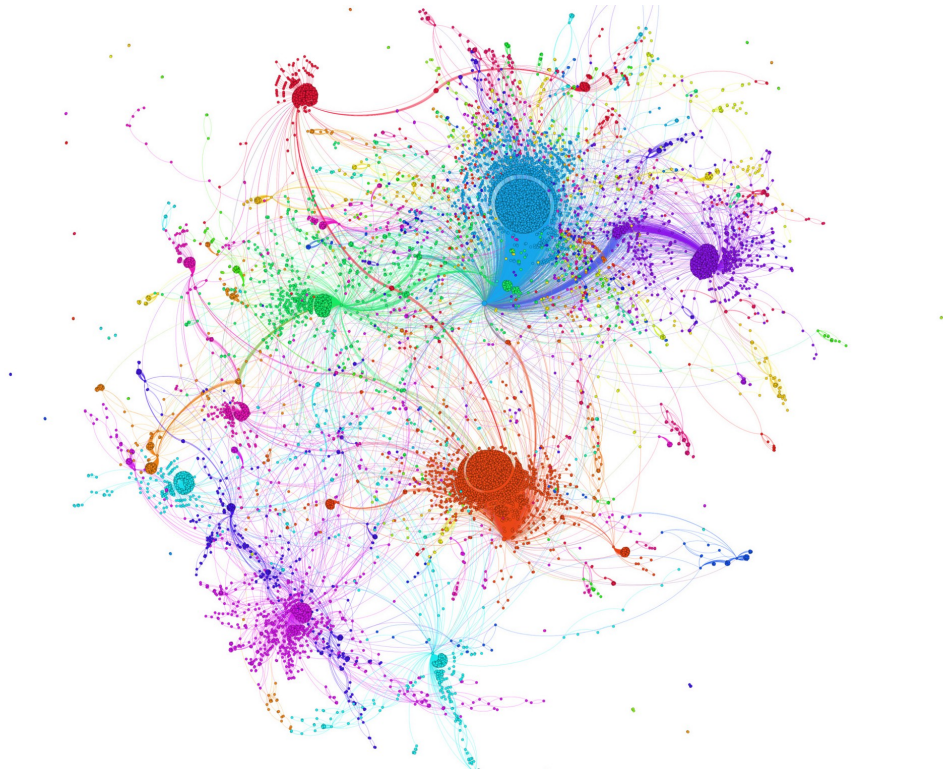

Dataïsme en ‘het ge-stel’ van Heidegger

Bachelorscriptie Filosofie

Naam : Egbert Ulijn
Studentnummer : 5710472
Faculteit : Geesteswetenschappen
Bachelor : Filosofie
Verdiepingspakket : Wat is de mens?
Begeleider : Mathijs Peters
Tweede beoordelaar : Jos Philips
Datum : 25 januari 2019
Aantal woorden : 7959

Universiteit Utrecht

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Inleiding	4
1. De opkomst van data	6
<i>Het dataïsme volgens Harari</i>	7
2. Datawetenschap en het ge-stel	10
<i>De technische manier van 'zijn'</i>	10
<i>Data-onderzoeken als onderdeel van het ge-stel</i>	13
3. Het gevaar van het dataïsme	17
<i>Het ge-stel en zijn gevaar</i>	17
<i>Dataïsme als gevaarlijke ideologie</i>	19
Conclusie	21
Literatuurlijst	23
Plagiaatformulier	25

Samenvatting

Er heerst een groeiende drang naar data in verschillende domeinen van de samenleving. Steeds vaker maken journalisten, politici en wetenschappers gebruik van grote aantallen gegevens. Er is volop debat over de praktische consequenties van het gebruik van data, bijvoorbeeld op het gebied van privacy. Een extreme stroming binnen dit debat is het dataïsme. Aanhangers van deze visie stellen dat de mens volledig dient te vertrouwen op data, en alle fenomenen op aarde moet reduceren tot datastromen binnen een systeem. In deze bachelorscriptie onderzoek ik welke vooronderstellingen er ten grondslag liggen aan de drang naar data, en hoe we aan de hand van deze vooronderstellingen kritische kanttekeningen kunnen zetten bij het dataïsme. Hiervoor maak ik gebruik van Heideggers notie van ‘het ge-stel’. De filosoof legt uit dat technologie niet een onschuldig instrument is, maar een manier om de werkelijkheid te beschouwen als productiesysteem. Volgens Heidegger dienen we dan ook op een kritische manier om te gaan met technologie. In dit onderzoek beargumenteer ik dat de huidige opkomst van data past binnen Heideggers notie van het ge-stel. Binnen data-analyses worden onderzoeksobjecten, zoals hij dat noemt, ‘opgevorderd’, tot ‘bestand’ gemaakt, en daardoor onderdeel van een informatiesysteem. Vervolgens laat ik zien hoe Heideggers theorie rond het gevaar van het ge-stel illustreert dat we ten alle tijden kritisch moeten zijn op het dataïsme. Het dreigt zich namelijk te verheffen tot dé werkelijkheidsbenadering van de wereld, en verbergt daarmee andere manieren om de wereld te beschouwen.

Inleiding

Met de opkomst van het humanisme hebben we de volledige autoriteit van een God afgeschreven, en is de mens steeds meer gaan geloven in het eigen kunnen. Niet een bovennatuurlijk fenomeen bepaalt wat goed en slecht is, maar de mens zelf. Hierbij staan individuele ervaringen en emoties centraal. Maar voor hoe lang nog? Volgens historicus en filosoof Yuval Noah Harari is na veel discussie het einde van het humanistische mens- en wereldbeeld nu echt in zicht: “Previously, authority resided above the clouds and descended down to the pope, the king or the czar. [...] So authority came down from the clouds, moved to the human heart and now authority is shifting back to the Google cloud and the Microsoft cloud.”¹ In de nabije toekomst staan individuele ervaringen en emoties van de mens niet meer centraal, maar abstracte constructies van woorden en getallen. De macht van data, in alle facetten van de samenleving, is dan ook hetgeen waar volgens de intellectueel al onze samenwerking op gebaseerd zal zijn. Het gebruik van data voor het maken van wetten, voor het huishouden en voor de analyse van natuurlijke verschijnselen. Het zijn een aantal voorbeelden, die Harari noemt, van de manier waarop het fenomeen onze werkelijkheid al bepaalt, en zal gaan bepalen in de toekomst.²

Dat het gebruik van data in verschillende facetten van de samenleving steeds gebruikelijker wordt, is geen omstreden observatie. Maar Harari verbindt hier in zijn populaire boek *Homo Deus* een toekomstvisie aan die ideologisch van aard is: het dataïsme. Aanhangers van deze stroming stellen dat het universum in essentie bestaat uit patronen van data, waarbij we dienen te streven naar een wereld waarin al deze patronen met elkaar verbonden zijn door middel van geavanceerde technologie. Elk fenomeen dient te worden gereduceerd tot een stroom van data, zodat het kan interacteren met andere fenomenen. Zo weet een boer in de toekomst precies hoeveel eieren hij moet produceren aan de hand van gegevens afkomstig van de koelkasten van z'n klanten. Volgens aanhangers van het dataïsme dient de mens alles in staat te stellen om een zo groot en geavanceerd mogelijk netwerk op te stellen van de wereld. De consequentie hiervan zou zelfs kunnen zijn dat het systeem zo geavanceerd wordt dat het de wereld zonder menselijke inmenging kan aansturen.³

Harari schetst hiermee op vrij tendentieuze wijze de visie van het dataïsme. Dit roept veel vragen op. Waar komt deze toekomstvisie vandaan? Is de visie aannemelijk? En in hoeverre is het überhaupt wenselijk dat de wereld bestaat uit één groot netwerk van datastromen? Ondanks dat er al veel onderzoek is gedaan naar de huidige opkomst van data, gaat het daarbij vaak slechts over de praktische consequenties ervan voor de samenleving. Denk hierbij bijvoorbeeld aan privacy-kwesties. Er mist echter een duidelijke analyse van de aard van de drang naar data. Hoe is de alomtegenwoordige positie van data in de huidige samenleving tot stand gekomen? In dit onderzoek zal ik een stap terug doen binnen de discussie rond het gebruik van data, en analyseren welke vooronderstellingen ten grondslag

¹ Yuval Noah Harari, “‘Homo sapiens is an obsolete algorithm’: Yuval Noah Harari on how data could eat the world,” in *Wired* (1 september 2016), <https://www.wired.co.uk/article/yuval-noah-harari-dataism> (geraadpleegd 7 december 2018).

² Harari, “‘Homo sapiens is an obsolete algorithm’”.

³ Yuval Noah Harari, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*, 1^e herziene dr. (London: Vintage, 2017), 428.

liggen aan de drang om data te gebruiken binnen verschillende facetten van de samenleving. Hiervoor zal ik gebruik maken van de techniekfilosofie van Martin Heidegger. De filosoof schrijft namelijk uitgebreid over de manier waarop technologie een belangrijke rol speelt in onze relatie met de werkelijkheid. Volgens Heidegger stuurt technologie ons om de wereld te beschouwen als een productiesysteem, waarin fenomenen louter een praktisch doel vervullen. Hij noemt deze werkelijkheidsbenadering ‘het ge-stel’.

Met zijn filosofie waarschuwt Heidegger voor het feit dat technologie geen onschuldig en neutraal middel is, maar dat het daadwerkelijk invloed heeft op de manier waarop we de werkelijkheid beschouwen. Volgens hem dienen we hier dan ook op een kritische manier mee om te gaan. In dit onderzoek zal ik gebruikmaken van Heideggers conceptie van technologie, om kritische kanttekeningen te zetten bij het dataïsme. De onderzoeksvraag die hierbij centraal staat is: ‘In hoeverre is Heideggers notie van technologie als onderdeel van ‘het ge-stel’ vruchtbaar voor een kritische analyse van het dataïsme?’. Om deze vraag te beantwoorden zal ik in het eerste hoofdstuk specifiek ingaan op de huidige opkomst van data, en het dataïsme als extreme ideologie die hieruit voortvloeit. In het tweede hoofdstuk zal ik uitleggen hoe Heideggers techniekfilosofie van toepassing is op de huidige opkomst van data. Daarbij zal ik illustreren hoe data-onderzoek kenmerken vertoont van het ge-stel. In het derde hoofdstuk staat het gevaar van de technologische werkelijkheidsbenadering centraal, dat gebruikt zal worden bij mijn kritiek op het dataïsme.

1. De opkomst van data

De alomtegenwoordigheid van data is een relatief nieuw verschijnsel.⁴ Er is veel debat over de consequenties van het gebruik van data voor de mens en maatschappij. Voordat ik op dit debat in zal gaan, is het van belang om het verschijnsel ‘data’ goed te begrijpen. Rob Kitchin schrijft in zijn boek *The Data Revolution* over de aard van data en de implicaties ervan voor onderzoek. Kitchin legt uit dat data van oorsprong werd gedefinieerd als een ‘ruwe grondstof’ waaruit bepaalde elementen kunnen worden gehaald. Een langsrijdende auto kan bijvoorbeeld op verschillende manieren worden gekarakteriseerd door uit de data ervan bepaalde elementen te halen, zoals het aantal kilometers per uur dat het voertuig rijdt. Tegenwoordig zien we data niet meer als ‘ruwe grondstof’, maar duiden we de elementen zoals ‘kilometer per uur’ aan als data.⁵ Ook als men bijvoorbeeld een tafel opmeet, worden de maten van de tafel in centimeters gezien als dé data van het object. Echter, het aantal centimeters is maar één element uit de vele mogelijkheden waarmee we de tafel kunnen karakteriseren. Ofwel, wanneer we over ‘data’ spreken is er al een selectie gemaakt van gegevens die we gebruiken om een bepaald fenomeen te representeren. Zo’n selectie maken we omdat deze bijvoorbeeld praktisch voor ons is. Hierdoor is data dus niet zo neutraal en onschuldig zoals het misschien lijkt.⁶

Dat de gegevens die we zien als ‘data’ gebaseerd zijn op een keuze is in essentie natuurlijk helemaal niet gek. Veel definities van fenomenen komen op deze manier tot stand. Om te kunnen begrijpen wat data is, dienen we in te zien waarop de keuze gebaseerd is. Dit is echter niet zo eenduidig. Kitchin beschrijft hoe data, en de status ervan, door de geschiedenis heen op verschillende manieren zijn beschouwd. En ook tegenwoordig hangt de karakterisering van data af van je perspectief: “[...] from an epistemic position data are collections of facts, from an informational position data are information, from a computational position data are collections of binary elements that can be processed and transmitted electronically, and from a diaphoric position data are abstract elements that are distinct and intelligible from other data.”⁷ Er is dus niet één criterium waarmee we kunnen beslissen wat data is en wat niet: verschillende posities hanteren uiteenlopende definities van het fenomeen. Daarnaast staat ook de aard van data ter discussie volgens Kitchin. Dient data materialistisch te zijn of abstract? Is het ideologisch geladen of juist objectief? En maakt data onderdeel uit van de realiteit, of is het alleen een representatie ervan?⁸ Al deze vragen over het fenomeen geven aan dat de karakterisering van data gebonden is aan wat de gebruiker er precies mee doet.

In dit onderzoek zal ik niet verder ingaan op de aard van data. Ook zal er niet een specifiek criterium worden gehanteerd voor wat ik zie als data, en wat niet. Het gaat in dit onderzoek juist over

⁴ Ondanks dat het woord ‘data’ van oorsprong in meervoud wordt geschreven, omdat het refereert aan ‘gegevens’, gebruik ik in dit onderzoek het woord in de enkelvoudige vorm. Ik refereer hier namelijk aan het fenomeen ‘data’, waarbij het gebruikelijk is om het woord in de enkelvoud vorm te gebruiken.

⁵ Rob Kitchin, *The data revolution: big data, open data, data infrastructures & their consequences*, (Los Angeles, California: SAGE Publications, 2014), 2.

⁶ Kitchin, *The data revolution*, 2-3.

⁷ Ibid., 4.

⁸ Ibid., 9.

de macht die het heeft op hoe we in het alledaagse leven handelen. In verschillende domeinen van de samenleving wordt er nu al steeds vaker gebruik gemaakt van data-analyses. Zo is algemeen bekend dat sociale media als Twitter en Facebook gebruikmaken van ‘big data’ (grote databases met persoonlijke gegevens en voorkeuren van individuen) om gebruikers te voorzien van persoonlijke berichten en advertenties.⁹ Maar ook binnen de wetenschap, journalistiek en politiek wordt er steeds vaker een beroep gedaan op data. Boyd en Crawford onderzoeken nieuwe media, en stellen dat de opkomst van data voornamelijk komt doordat databases met veel gegevens steeds gemakkelijker te raadplegen zijn. Daarnaast maken computerprogramma’s het relatief eenvoudig om die gegevens te analyseren, en zo te gebruiken voor verschillende doeleinden.¹⁰

Het dataïsme volgens Harari

Met de opkomst van data ontstaan ook nieuwe vraagstukken. Zo wordt er veel gedebatteerd over de praktische consequenties van het gebruik van data voor de privacy van mens en maatschappij. Een extreme stroming binnen dit debat is het dataïsme. Aanhangers stellen dat we moeten streven naar het creëren van één groot datanetwerk op aarde. Een van hen is de bovengenoemde Yuval Noah Harari. In zijn boek *Homo Deus* doet hij een poging om aan de hand van huidige ontwikkelingen in de maatschappij, helder uit te leggen hoe de toekomst van de mens eruit zal zien, en wat voor wereldbeeld daarbij centraal zal staan. Harari karakteriseert het dataïsme als een ‘moderne religie’, die in de toekomst een belangrijke leidraad zou kunnen gaan vormen voor de ontwikkeling van de samenleving.¹¹ Het is belangrijk om te vermelden dat veel onderzoek van Harari niet onomstreden is. Collega-wetenschappers stellen dat hij vaak speculatief te werk gaat, en zijn uitspraken niet voldoende onderbouwt. Ook staat Harari bekend om zijn populaire en soms tendentieuze taalgebruik.¹² Zijn visie op het dataïsme zal ik dan ook op kritische wijze analyseren.

Harari beschrijft hoe het dataïsme is ontstaan uit een samenvoegsel van twee grote wetenschappelijke doorbraken, namelijk de evolutietheorie van Charles Darwin en de Turingmachine van Alan Turing.¹³ Beide theorieën introduceren het idee van een algoritme dat een specifiek proces vormgeeft. Bij Darwin zijn dat biologische algoritmes, die de genetische ontwikkeling van mensen en dieren beschrijven, en bij Turing elektronische algoritmes, die de werking van een computer vormgeven. Volgens Harari verenigt het dataïsme deze wetenschappelijke concepties, waardoor de grens tussen biologische en elektronische algoritmes verdwijnt, en daarmee ook de grens tussen mens en machine.¹⁴ Het gevolg is dat er één taal ontstaat waarmee over alle fenomenen in het universum gesproken kan

⁹ José van Dijk, “Datafication, dataism and dataveillance: Big Data between scientific paradigm and ideology,” *Surveillance & Society* 12, nr. 2 (2014), 197-198.

¹⁰ Danah Boyd en Kate Crawford, “Critical Questions for Big Data: Provocations for a Cultural, Technological, and Scholarly Phenomenon,” *Information, Communication & Society* 15, nr. 5 (2012), 664.

¹¹ Harari, *Homo Deus*, 429.

¹² Nynke van Verschuer, “Yuval Noah Harari: goeroe of wetenschapper?,” *NRC Handelsblad* (30 augustus 2018), <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/08/30/tussen-berusting-en-maakbaarheid-a1614748> (geraadpleegd 3 januari 2019).

¹³ Harari, *Homo Deus*, 428.

¹⁴ *Ibid.*

worden: “According to Dataism, Beethoven’s Fifth Symphony, a stock-exchange bubble and the flu virus are just three patterns of dataflow that can be analysed using the same basic concepts and tools. [...] It gives all scientists a common language, builds bridges over academic rifts and easily exports insights across disciplinary borders.”¹⁵ Ofwel, alle fenomenen in het universum dienen volgens het dataïsme gereduceerd te worden tot data, waarmee we in één taal over dingen kunnen spreken.

Harari stelt dat aanhangers van het dataïsme de gehele geschiedenis van de wereld zien als zo’n datasysteem dat steeds complexer wordt. De mens fungeert hierin als een soort chip die communiceert met anderen binnen het systeem. Door de groei van steden, de opkomst van landbouw en geld, en het ontstaan van moderne technologie, ontwikkelt de mens een steeds groter netwerk waarin informatie kan worden uitgewisseld. Tegenwoordig zien we dat het internet ervoor heeft gezorgd dat mensen niet meer in strikt gescheiden netwerken leven, maar dat zich één systeem heeft gevormd waarin men met elkaar handelt en communiceert.¹⁶ Doordat de technologie zich snel ontwikkelt, groeit ook de mogelijkheid om data te genereren en op te slaan. Door dieren, objecten en andere fenomenen te reduceren tot datastromen kunnen ze op een relatief gemakkelijke manier onderdeel worden van het systeem. Volgens aanhangers van het dataïsme dient de mens alles in staat te stellen om een zo groot mogelijk datanetwerk te creëren, dat op den duur zichzelf kan reguleren. Harari noemt dit systeem het ‘Internet-of-All-Things’: “And ‘everything’ means more than just humans. It means every *thing*. Our bodies, of course, but also cars in the street, refrigerators in kitchens, chickens in their coops and trees in the jungle [...]. The refrigerator will monitor the number of eggs in the drawer, and inform the chicken coop when a new shipment is needed.”¹⁷

Doordat het datasysteem erg complex wordt door geavanceerde technologie, zal de mens niet altijd meer begrijpen hoe bepaalde dingen tot stand komen. Tegenwoordig kunnen we bijvoorbeeld al bijna niet begrijpen welke codes en processen er ten grondslag liggen aan het algoritme dat ons berichten op Facebook laat zien. Volgens het dataïsme is dat ook helemaal niet erg. De stroming staat hiermee op gespannen voet met een humanistisch wereldbeeld, waarin juist het individu en zijn creatieve gedachten en emoties centraal staan: “Humanism holds that experiences occur inside us, and that we ought to find within ourselves the meaning of all that happens, thereby infusing the universe with meaning. Dataists believe that experiences are valueless if they are not shared, and that we need not – indeed *cannot* – find meaning within ourselves.”¹⁸ Menselijke ervaringen en emoties hebben alleen waarde als ze een praktisch doel hebben binnen het datasysteem. Als deze ervaringen in de toekomst op een goede manier vervangen kunnen worden door algoritmes, bijvoorbeeld bij het maken van muziek of het schrijven van een gedicht, dan zullen aanhangers van het dataïsme hier een voorkeur voor hebben.¹⁹

Het dataïsme ziet het gehele universum dus als een overkoepelend systeem, waarin alles met elkaar samenwerkt. De verschillende algoritmes van mensen, dieren en objecten zijn zo op elkaar

¹⁵ Ibid., 429.

¹⁶ Ibid., 441-443.

¹⁷ Ibid., 445.

¹⁸ Ibid., 450.

¹⁹ Ibid., 452-453.

afgestemd dat de wereld zichzelf kan reguleren. Alles draait om het construeren van een efficiënte omgeving, waarin de mens zoveel mogelijk verantwoordelijkheden geeft aan de technologie. Volgens Harari is de grootste opgave voor de toekomst om de vooronderstellingen van het dataïsme kritisch te benaderen. Wat missen we als we de gehele wereld gaan beschrijven aan de hand van een datasysteem?²⁰ Zo'n kritische analyse van de opkomst van data, en het ontstaan van visies als het dataïsme, staat centraal in dit onderzoek.

²⁰ Ibid., 459.

2. Datawetenschap en het ge-stel

Om het dataïsme op een kritische manier te onderzoeken, is het belangrijk om te begrijpen wat er ten grondslag ligt aan de huidige opkomst van data. In het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat de ontwikkeling van nieuwe technologische mogelijkheden heel belangrijk is geweest voor het toenemende gebruik van data. Geavanceerde computers kunnen steeds meer gegevens opslaan, en het internet zorgt ervoor dat we die gegevens snel met elkaar kunnen delen. Dat nieuwe technologie belangrijk is voor de manier waarop we ons leven inrichten lijkt iets van alle tijden. De uitvinding van het wiel zorgde ervoor dat mensen makkelijker spullen konden vervoeren over moeilijk begaanbare wegen. Daarnaast heeft het ook andere sociale praktijken veranderd, zoals de ervaring van lange reizen en het onderhouden van langafstandsrelaties.²¹ Dat technologie niet alleen een praktisch instrument is, maar ook invloed heeft op sociale praktijken, wordt beschreven in de ‘affordance theory’ van James Gibson. De onderzoeker stelt dat elk object bepaalde mogelijkheden heeft waar we als mens mee kunnen interacteren. Meestal zien we een stoel als een object om op te zitten, maar als er brand is kunnen we het ook zien als een mogelijkheid om een raam mee in te gooien. De theorie benadrukt dat objecten weliswaar voortkomen uit een praktische behoefte, maar dat de verschillende mogelijkheden om ermee te handelen ontstaan door de alledaagse interactie ermee. Technologie is hiermee niet alleen een middel om onze behoeften te bevredigen, maar het verandert ook de manier waarop we de wereld beschouwen en erin handelen.²²

Filosoof Martin Heidegger gaat in zijn theorie verder dan Gibson, en schrijft veel over de manier waarop de mens een betekenisvolle werkelijkheid voor zichzelf ontsluit, en de rol die technologie hierbij speelt. Heidegger stelt dat we in de wereld constant bezig zijn met het ‘openbaren van betekenis’. Dit proces wordt gevormd door het heersende idee van hetgeen dat ‘is’. Zo werd bijvoorbeeld vroeger alles dat ‘is’ beschreven als een creatie van God, en verschenen fenomenen in die specifieke vorm. Heidegger stelt dat we tegenwoordig hetgeen dat ‘is’ benaderen op een technologische manier, wat hij ‘het ge-stel’ noemt.²³ De filosoof beschrijft dit in zijn lezing *Die Frage nach der Technik* (vertaald als *De vraag naar de techniek*).²⁴ Ik wil beargumenteren dat de huidige drang naar data past binnen de technologische manier van ‘zijn’ waarmee we volgens Heidegger in de moderne samenleving de wereld betekenis geven. In de volgende sectie zal ik allereerst uitleggen wat Heidegger precies bedoelt met ‘het ge-stel’, om vervolgens te illustreren hoe we kenmerken hiervan terugzien in modern data-onderzoek.

De technische manier van ‘zijn’

In *Heidegger en zijn tijd* beschrijft Rüdiger Safranski hoe Heideggers lezing over technologie past binnen de discussie die er heerste rond technologie tijdens de Koude Oorlog. Het leek onvermijdelijk

²¹ Theo Toebosch, “De wieg van het wiel,” *NRC Handelsblad* (15 mei 2004),

<https://www.nrc.nl/nieuws/2004/05/15/de-wieg-van-het-wiel-10454811-a437550> (geraadpleegd 3 januari 2019).

²² Ian Hutchby, “Technologies, Texts and Affordances,” *Sociology* 35, nr. 2 (2001), 448-449.

²³ Hubert L. Dreyfus en Charles Spinosa, “Further Reflections on Heidegger, Technology, and the Everyday,” *Bulletin of Science, Technology & Society* 23, nr. 5 (2003), 393.

²⁴ Rudiger Safranski, *Heidegger en zijn tijd*, vert. Mark Wildschut, 1^e dr. (Amsterdam: Atlas, 1995), 482.

dat de wereld ten onder zou gaan aan de macht van technologie, bijvoorbeeld door het gebruik van atoombomben. Ook Heidegger waarschuwt in zijn lezing uit 1953 voor de macht van technologie in de moderne wereld, maar hij doet dit op een andere manier dan veel andere schrijvers en filosofen uit zijn tijd.²⁵ Zij gaan volgens Heidegger namelijk in op de instrumentele en antropologische visie op techniek: “De ene zegt: techniek is een middel om doelen te bereiken. De andere zegt: techniek is een activiteit van de mens. Beide bepalingen van de techniek horen bij elkaar. Want doelen stellen en zich de middelen daartoe verschaffen en gebruiken is een menselijke activiteit.”²⁶ Maar ondanks dat deze visie van techniek wel correct is (we kunnen het inderdaad beschouwen als een middel tot menselijke doelen), zien we hiermee volgens hem nog niet wat ‘het ware’ van de techniek is. Het ware van een fenomeen kunnen we volgens Heidegger namelijk pas zien als we ‘het wezen’ ervan begrijpen. Heidegger gaat in zijn lezing op zoek naar ‘het wezen van de techniek’, om zo goed te kunnen begrijpen hoe het fenomeen invloed heeft op de manier waarop we de wereld begrijpen en erin handelen.

Om het wezen van de techniek te onderzoeken, vraagt Heidegger zich allereerst af wat de oorsprong is van de instrumentele visie op technologie. Waar komt het idee van een ‘middel’ en een ‘doel’ precies vandaan? De filosoof grijpt in zijn werken vaak terug op de Griekse oudheid, en doet dit ook in zijn lezing over techniek. Zo beschrijft hij de verschillende oorzaken die de oude Grieken onderscheidde, waaronder de ‘causa materialis’. Dit is het materiaal dat de oorzaak vormt voor de stof waaruit een object gemaakt is.²⁷ De verschillende vormen van oorzakelijkheid hebben met elkaar gemeen dat ze in de oudheid werden gezien als samenhangende manieren van ‘schuldig zijn’ aan iets. Heidegger illustreert dit aan de hand van een voorbeeld met een zilveren offerschaal: “Het zilver is datgene waaruit de zilveren schaal is vervaardigd. Als dit materiaal is het medeschuldig aan de schaal. Deze is verschuldigd, dat wil zeggen dankt aan het zilver waaruit ze bestaat.”²⁸ Ofwel, oorzakelijkheid wordt van oorsprong begrepen als een manier waarop een fenomeen (de zilveren schaal) zijn ontstaan is verschuldigd aan een ander fenomeen (het zilver).²⁹

Heidegger vraagt zich vervolgens af wat deze manieren van ‘verschuldigd zijn’ tot een eenheid maakt. Hij stelt dat ze allemaal ‘het nog niet aanwezige, in de aanwezigheid brengen’. Het zijn manieren waarop dingen die voor ons ‘verborgen’ zijn, ‘tevoorschijn worden gebracht’. Dit klinkt heel abstract, ‘het verborgene tevoorschijn brengen’, maar het is volgens Heidegger juist iets heel werkelijks. Peter-Paul Verbeek is hoogleraar filosofie van de technologie, en legt helder uit waar dit idee van Heidegger vandaan komt. Volgens Verbeek ziet Heidegger de werkelijkheid niet als iets absoluuts, maar juist als iets dat relatief is. We kennen de werkelijkheid pas als we er een bepaalde relatie mee aangaan, die per individu of groep kan verschillen. Zo gaan Taos-Indianen uit Nieuw Mexico een andere relatie met de

²⁵ Safranski, *Heidegger en zijn tijd*, 482-483.

²⁶ Martin Heidegger, *De vraag naar de techniek*, vert. Mark Wildschut, 1^e herziene dr. (Nijmegen: Vantilt, 2014), 7-8.

²⁷ Heidegger, *De vraag naar de techniek*, 9-10.

²⁸ *Ibid.*, 10.

²⁹ *Ibid.*, 11.

natuur aan dan mensen in de Westerse wereld. Ze gebruiken bijvoorbeeld geen stalen ploegen bij het bewerken van land, omdat dit niet goed zou zijn voor ‘moeder aarde’.³⁰

Hetgeen dat voorafgaat aan de werkelijkheid, en dat we dus nog niet kunnen kennen omdat we er nog geen specifieke relatie mee zijn aangegaan, is volgens Heidegger hetgeen dat ‘verborgen’ is. We brengen het verborgene tevoorschijn als we het gaan begrijpen als een bepaalde werkelijkheid. Een causale relatie is een manier waarop fenomenen tot onze werkelijkheid kunnen behoren. Een offerschaal wordt bijvoorbeeld voor ons uit de verborgenheid gehaald, en onderdeel van onze werkelijkheid, als een zilversmid deze maakt met zijn gereedschap. We beschouwen de schaal als een gevolg van de arbeid die de smid heeft verricht. Het verschijnt voor ons als een betekenisvol fenomeen dat onderdeel is geworden van onze werkelijkheid.³¹

De filosoof noemt het proces waarbij we een relatie aangaan met onze omgeving, en daarmee fenomenen tevoorschijn brengen, ‘ontbergen’: “In die sfeer horen doel en middel, hoort het instrumentele thuis. Dit geldt als grondtrek van de techniek. Als we stap voor stap vragen wat de als middel opgevatte techniek eigenlijk is, komen we terecht bij het ontbergen. Daarop berust de mogelijkheid van alle voortbrengende vervaardiging.”³² Techniek is in essentie een manier waarop we de wereld ontbergen, aangezien het ons stuurt hoe we een relatie met de werkelijkheid aangaan. De notie van oorzakelijkheid geeft deze relatie vorm.

Heideggers visie op techniek is in eerste instantie voornamelijk toegespitst op klassieke en ambachtelijke techniek. Toch stelt de filosoof in zijn lezing dat ook moderne technologie, zoals het produceren van vliegtuigen, in essentie een wijze van ontbergen is, maar dan wel met een nieuw gegeven.³³ Moderne technologie brengt niet louter nieuwe fenomenen tevoorschijn, maar het brengt de natuur ‘in stelling’, waarbij elementen uit de natuur worden ‘opgevorderd’. Met ‘de natuur in stelling brengen’ bedoelt de filosoof dat met moderne techniek de natuur wordt omgevormd tot een fenomeen dat ons direct kan dienen. Zo wordt de natuur in stelling gebracht wanneer men er landbouw gaat bedrijven, en de grond vanaf dat moment in het teken staat van de energiebronnen die we daar kunnen oogsten. Heidegger noemt meer voorbeelden: “Akkerbouw is thans gemotoriseerde voedingsindustrie. De lucht wordt in stelling gebracht voor het afgeven van stikstof, de bodem voor erts, het erts bijvoorbeeld voor uranium, en dit weer voor atoomenergie, die vervolgens voor vernietiging of voor vreedzaam gebruik kan worden vrijgemaakt.”³⁴ Ofwel, de natuur wordt door de moderne techniek een bron van manieren om het te gebruiken voor een efficiënt leven. Met ‘opvorderen’ beschrijft de filosoof het proces waarmee we met moderne techniek in de natuur te werk gaan. Enerzijds gebruiken we techniek om energiebronnen uit de natuur te halen, zoals olieboringen. Anderzijds stelt de techniek ons in staat om de natuur te zien als een productiesysteem waarmee we efficiënt om kunnen gaan.

³⁰ Peter-Paul Verbeek, *De daadkracht der dingen: over techniek, filosofie en vormgeving*, 1^e dr. (Amsterdam: Boom, 2000), 64.

³¹ Heidegger, *De vraag naar de techniek*, 13.

³² *Ibid.*, 14.

³³ *Ibid.*, 15.

³⁴ *Ibid.*, 16.

Om dit te illustreren geeft Heidegger een voorbeeld van een waterkrachtcentrale in de Rijn: “Zij brengt de Rijn in stelling voor het leveren van waterdruk, die turbines aanzet om te draaien, waardoor de machine in beweging wordt gezet, waarvan het drijfwerk de elektrische stroom opwekt, waarvoor de energiecentrale en haar stroomnet voor de stroomleverantie besteld zijn.”³⁵ Ofwel, de moderne techniek ontbergt de natuur op een manier waarop we het alleen nog kunnen beschouwen als iets waar we op een efficiënte manier gebruik van kunnen maken. Heidegger noemt deze status ‘bestand’.³⁶ We zien fenomenen dan niet meer als objecten, maar als mogelijkheden om efficiënt te handelen binnen een productiesysteem. De Rijn wordt onderdeel van een systeem dat energie opwekt. Hier komt duidelijk naar voren dat techniek niet louter een middel is voor onze doelen, maar dat het volgens Heidegger vooral een wijze is waarop we de wereld beschouwen en erin handelen.

De filosoof maakt in zijn lezing nog één stap om zijn visie op techniek duidelijk te maken. Hij stelt dat de mens is ‘opgevorderd om zijn omgeving te ontbergen’. Safranski legt helder uit wat Heidegger hiermee bedoelt: “De technische ingreep verandert de natuur in een werkelijk of potentieel *bestand*. En om te zorgen dat dat ons niet boven het hoofd groeit, moeten we aan calculerende en plannende bestands-beveiliging doen. Techniek eist meer techniek. De gevolgen van de techniek kunnen op hun beurt alleen met technische middelen worden opgelost.”³⁷ Doordat de techniek een steeds belangrijkere rol speelt in de manier waarop we de werkelijkheid benaderen, hebben we het gevoel dat er meer techniek nodig is om de wereld op dezelfde manier te kunnen beschouwen. Met de uitspraak dat ‘de mens is opgevorderd om zijn omgeving te ontbergen’ bedoelt Heidegger dan ook dat we ons bestaan dienen te begrijpen als het creëren van een betekenisvolle werkelijkheid. Dit proces wordt in de moderne tijd gedomineerd door een technologische werkelijkheidsbenadering, dat Heidegger ‘het ge-stel’ noemt.

Data-onderzoeken als onderdeel van het ge-stel

Heidegger heeft het in zijn lezing over technologie zoals vliegtuigen, windmolens en waterkrachtcentrales die behoren bij het ge-stel. In deze sectie wil ik dit breder trekken, en zal ik beargumenteren dat ook de opkomst van data past binnen de technologische manier waarop we de wereld benaderen. Aangezien de opkomst van data een breed verschijnsel is, dat op veel domeinen binnen de samenleving plaatsvindt, heb ik ervoor gekozen om in dit onderzoek specifiek in te gaan op het gebruik van data-analyses binnen de wetenschap. Hierbij staan niet de exacte wetenschappen centraal, maar onderzoeksgebieden binnen de geesteswetenschappen. Want ook wetenschappers die culturele objecten en fenomenen bestuderen, zoals klassieke literatuur of menselijk gedrag, gebruiken tegenwoordig data-analyses voor onderzoek.

Op het eerste gezicht lijkt het misschien een grote stap om de filosofie van Heidegger toe te passen op data-analyses binnen de geesteswetenschappen, maar naar mijn idee is dat niet het geval. In

³⁵ Ibid., 17.

³⁶ Ibid.

³⁷ Safranski, *Heidegger en zijn tijd*, 488.

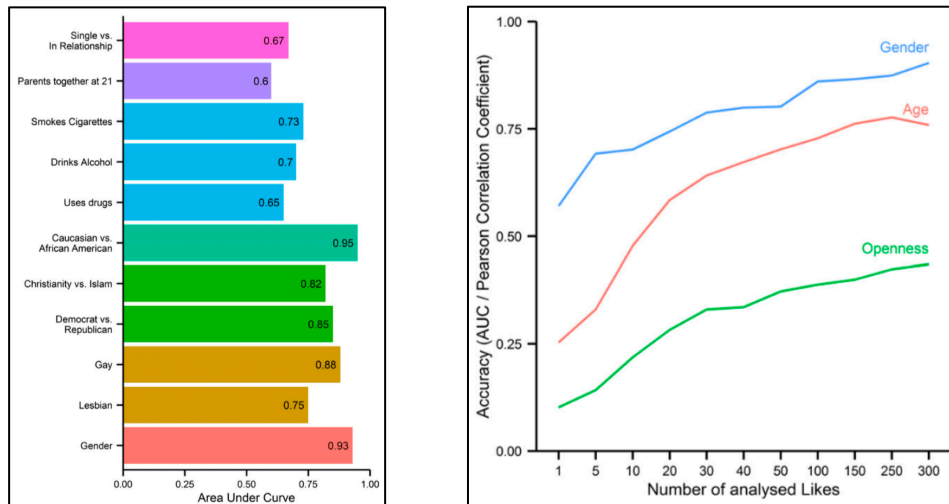
zijn lezing legt de filosoof zelf al een duidelijke link tussen de exacte wetenschappen en het ge-stel. Hij stelt dat bij de opkomst van de fysica het wezen van de moderne technologie al langzaam tot uiting kwam: “Dienovereenkomstig komt de bestellende houding van de mens voor het eerst aan het licht in de opkomst van de vroegmoderne exacte natuurwetenschap. Haar voorstellingswijze jaagt de natuur na als een berekenbaar samenstel van krachten.”³⁸ Hiermee beschrijft Heidegger dat de exacte wetenschappen al grotendeels zijn verweven met de technologische manier om de wereld te ontsluiten. Binnen deze wetenschappen wordt namelijk verondersteld dat we de natuur volledig kunnen begrijpen en verklaren. Dit biedt ons de mogelijkheid om de natuur te zien als een productiesysteem, waarin fenomenen bestand worden.

Van de traditionele exacte wetenschappen is het een kleine stap naar modern data-onderzoek. De ontwikkeling van technologie heeft het mogelijk gemaakt om grote aantallen gegevens uit de natuur te gebruiken voor grondige analyses. Ook binnen data-onderzoek heerst de vooronderstelling dat onze omgeving voorspelbaar is en dat we het kunnen beschouwen als een berekenbaar systeem. De technologie waarmee we data-analyses uitvoeren stelt ons in staat om nieuwe causale verbanden te leggen in de natuur, die we met onze eigen intellectuele capaciteiten nooit zouden hebben ontdekt.

Zoals ik al eerder stelde, worden ook binnen de geesteswetenschappen onderzoeksobjecten onderzocht aan de hand van analyses van data. Dit onderzoek wordt gekenmerkt door het doel om ‘complexe’ culturele fenomenen inzichtelijk te maken. Vaak lijkt het namelijk alsof culturele fenomenen nooit op een écht objectieve manier kunnen worden onderzocht. De analyses van bijvoorbeeld een literair werk of een muziekstuk lijken altijd gebonden te zijn aan de interpretatie van de onderzoeker. Zo kunnen we wel de zwaartekracht onomstotelijk vaststellen, maar de schoonheid van het nummer *So What* van Miles Davis niet. Dat communicatiewetenschappers binnen het onderzoeksveld ‘digital humanities’ dit toch proberen,³⁹ is op zichzelf al een argument voor de relevantie van Heideggers theorie. Het laat zien dat technologie ons verleidt om ook culturele praktijken te benaderen door middel van data. Hiermee lijken de culturele praktijken dezelfde status te krijgen als onderzoeksobjecten binnen de exacte wetenschappen, namelijk als iets dat onderdeel uitmaakt van, zoals Heidegger het noemt, een systeem van ‘berekenbare krachten’.

³⁸ Heidegger, *De vraag naar de techniek*, 22.

³⁹ Lev Manovich, “The Science of Culture? Social Computing, Digital Humanities and Cultural Analytics,” *Manovich.net* (2015), <http://manovich.net/index.php/projects/cultural-analytics-social-computing> (geraadpleegd 14 december 2018), 2.

Afbeelding 1 & 2: Data-analyses uit het artikel van Kosinski et al., waarbij wordt laten zien hoe nauwkeurig bepaalde karaktereigenschappen worden voorspeld door het algoritme.

Om de relatie tussen data-analyses en de theorie van Heidegger duidelijker te maken, zal ik illustreren hoe kenmerken van het ge-stel terugkomen in een specifiek data-onderzoek. Hiervoor heb ik gekozen voor het artikel *Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior*, van Kosinski, Stillwell en Graepel. In hun onderzoek leggen de wetenschappers uit dat met data van onder andere Facebook-likes bepaalde persoonlijke eigenschappen van mensen kunnen worden voorspeld. Zo raadde Kosinski et al. in 88 procent van de gevallen iemands gaardheid (homo- of heteroseksueel), en in 85 procent iemands politieke overtuiging (democraat of republikein). Om tot deze resultaten te komen hebben de onderzoekers een algoritme opgesteld uit Facebookgegevens van meer dan 58.000 mensen. Hierbij werden de likes en informatie die werden gedeeld met het platform geanalyseerd, en gekoppeld aan hun persoonlijke eigenschappen. Hiermee konden de onderzoekers een profiel schetsen van verschillende soorten mensen met diverse eigenschappen. Het algoritmisch model was vervolgens in staat om bij andere profielen te voorspellen wat voor karaktereigenschappen ze hebben.⁴⁰ Kosinski et al. illustreren hun resultaten aan de hand van data-visualisaties, zoals te zien in afbeelding 1 en 2.⁴¹

Het onderzoek kent duidelijke kenmerken van het ge-stel. Zo wordt menselijk gedrag als het ware ‘tevoorschijn gebracht’ door het te reduceren tot data. Dit doen de onderzoekers door persoonlijke eigenschappen te formuleren aan de hand van Facebook-likes, waarmee nieuwe gedragspatronen kunnen worden ontdekt. Ook biedt het de mogelijkheid om voorspellingen te doen: “For example, the best predictors of high intelligence include ‘Thunderstorms,’ ‘The Colbert Report,’ ‘Science,’ and ‘Curly Fries,’ whereas low intelligence was indicated by ‘Sephora,’ ‘I Love Being A Mom,’ ‘Harley Davidson,’ and ‘Lady Antebellum.’”⁴² Deze manier van onderzoek kent duidelijke kenmerken van wat

⁴⁰ M. Kosinski, D. Stillwell, en T. Graepel, “Private Traits and Attributes Are Predictable from Digital Records of Human Behavior,” *Proceedings of the National Academy of Sciences* 110, nr. 15 (2013), 5802-5803.

⁴¹ Kosinski et al, “Private Traits and Attributes Are Predictable from Digital Records of Human Behavior,” 5803-5804.

⁴² Ibid., 5804.

Heidegger het ‘opvorderen van de natuur’ noemt. Hierbij zorgt technologie ervoor dat we onze omgeving gaan begrijpen als productiesysteem. Zoals een windmolen ervoor zorgt dat de wind kan worden begrepen als onderdeel van een systeem voor energieopwekking, zorgt data er in dit onderzoek voor dat persoonlijke eigenschappen kunnen worden begrepen als onderdeel van een algoritmisch systeem om uitspraken te doen over persoonlijke voorkeuren. Hiermee verliezen menselijke karaktereigenschappen hun kwalitatieve betekenis, en worden ze ‘in stelling gebracht’ om te dienen als calculeerbare elementen. De onderzoekers stellen dat in de toekomst de mens nog beter kan worden gekarakteriseerd wanneer de informatie kan worden gekoppeld aan bijvoorbeeld de browsergeschiedenis van mensen.⁴³ Dit toont aan dat de wetenschappers vooronderstellen dat we menselijk gedrag beter kunnen begrijpen door steeds meer data te gebruiken, waarmee we het nog beter kunnen inpassen in een logisch informatiesysteem.

Het algoritme dat Kosinski et al. opstellen in hun artikel heeft een duidelijk praktisch doel. Het kan namelijk gebruikt worden door bedrijven die hun advertenties specifiek willen richten op mensen met bepaalde karaktereigenschappen: “Predicting users’ individual attributes and preferences can be used to improve numerous products and services. For instance, digital systems and devices (such as online stores or cars) could be designed to adjust their behavior to best fit each user’s inferred profile.”⁴⁴ Met dit gegeven vormen de onderzoekers menselijk gedrag om tot bestand. Persoonlijke eigenschappen worden een schakel binnen het algoritme, dat in dienst staat van geld verdienen. Het reduceren van gedrag tot data heeft het mogelijk gemaakt om een systeem te creëren waarin individuele eigenschappen worden omgevormd tot een waardevol handelsproduct. Ofwel, menselijk gedrag wordt als het ware een grondstof, die verkocht kan worden aan commerciële instanties die daar geld aan verdienen.

Het is goed om te benadrukken dat dit soort data-wetenschappelijk onderzoek wel degelijk een bepaalde waarde heeft binnen de geesteswetenschappen. Zo worden er vaak interessante patronen gevonden wanneer bijvoorbeeld literaire werken worden gereduceerd tot data. Het zijn patronen die onderzoekers vaak zelf niet kunnen vinden zonder de analyses van computerprogramma’s. Zo wordt in het onderzoek *Understanding scanlation* beschreven hoe er door middel van data-visualisaties van duizenden manga’s (Japanse cartoons) interessante uitspraken gedaan kunnen worden over de invloed van Engelse fan-vertalingen op de culturele betekenis van de cartoons. Binnen dit onderzoek worden de data-visualisaties gebruikt om de culturele praktijk van de manga’s beter te begrijpen.⁴⁵ Met de karakterisering van data-analyses als onderdeel van het ge-stel wil ik niet stellen dat data-wetenschappelijk onderzoek niet waardevol is. Ik wil juist laten zien dat er bepaalde vooronderstellingen aan het onderzoek ten grondslag liggen die we met de techniekfilosofie van Heidegger beter kunnen begrijpen.

⁴³ Ibid., 5805.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Lev Manovich, Jeremy Douglass, en William Huber, “Understanding scanlation: how to read one million fan-translated manga pages,” *Image & Narrative* 12, nr. 1 (2011), 190.

3. Het gevaar van het dataïsme

Aan de hand van voorbeelden van data-onderzoek binnen de geesteswetenschappen heb ik laten zien dat de huidige opkomst van data past binnen de technische wijze waarop we volgens Heidegger de wereld benaderen in de moderne tijd. In het eerste hoofdstuk kwam naar voren dat aanhangers van het dataïsme in de toekomst geavanceerde technologie willen gebruiken voor het creëren van één overkoepelend datasysteem. Daarmee gaat het gebruik van technologie en data-analyses nog verder dan nu. In dit hoofdstuk zal ik beargumenteren dat de theorie van Heidegger ons in staat stelt om het dataïsme op kritische wijze te analyseren. Volgens de filosoof zijn er namelijk belangrijke kanttekeningen te zetten bij het ge-stel als manier om de wereld te ontsluiten. Het zou zelfs gevaarlijk kunnen zijn als de mens het ge-stel gaat benaderen als overkoepelend wereldbeeld.

Het ge-stel en zijn gevaar

In het laatste deel van zijn lezing gaat Heidegger in op het gevaar van het ge-stel. Het is volgens hem van belang dat we de technische manier om de wereld te ontsluiten niet gaan zien als ons noodlot, en daarmee als de enige manier om een relatie aan te gaan met de omgeving. In de tijd waarin Heidegger zijn lezing gaf werd vaak gedacht dat de mens ten onder zou gaan aan de technologie. Hij gaat hier nadrukkelijk tegen in: “Integendeel: als we ons uitdrukkelijk openstellen voor het *wezen* van de techniek, ervaren we dat er onverhoopt een bevrijdend appel op ons wordt gedaan.”⁴⁶ Hier komt de filosoof terug op wat hij in het begin van zijn lezing al zei, namelijk dat we naar ‘het wezen van de techniek’ moeten zoeken. Nu we begrijpen dat de techniek in essentie een wijze is om de wereld te ontsluiten, kunnen we hier volgens hem op een vrije manier mee omgaan. We kunnen zelf bepalen wanneer we op een technische manier naar de wereld willen kijken, en wanneer we de wereld op een andere manier dienen te benaderen.⁴⁷

Toch heerst er ook gevaar in de macht die het ge-stel heeft in de maatschappij. Dreyfus en Spinoza gaan in hun tekst *Further Reflections on Heidegger, Technology, and the Everyday* in op de consequenties van het ge-stel op de samenleving. Ondanks dat technologie zelf misschien niet de mens zal ondermijnen, bestaat er wel het gevaar dat het wezen ervan dit zal doen, zo stellen ze: “Heidegger’s concern is the distortion of human nature and subsequent loss of meaning that results from technicity, that is, the technological style of life – not the destruction caused by specific technologies.”⁴⁸ Ondanks dat het ge-stel ons een manier biedt om de werkelijkheid te begrijpen, bestaat het probleem dat we het gaan zien als de enige manier om de wereld te begrijpen. Het ge-stel heeft namelijk de eigenschap om te verhullen dat het een manier is om de werkelijkheid te ontsluiten. De omgeving als informatiesysteem wordt een absolute waarheid.⁴⁹ Ook Safranski beschrijft dat het ge-stel ervoor zorgt dat ons leven

⁴⁶ Heidegger, *De vraag naar de techniek*, 27.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Dreyfus en Spinoza, “Further Reflections on Heidegger, Technology, and the Everyday,” 341.

⁴⁹ Heidegger, *De vraag naar de techniek*, 28.

‘eendimensionaal’ wordt, waarbij we niet meer beseffen dat er ook andere manieren zijn om de wereld te benaderen.⁵⁰

Het gevolg is dat we fenomenen om ons heen alleen nog kunnen beschouwen als bestand, en dat we niet inzien dat deze eigenlijk een projectie van het ge-stel zijn. Socioloog Steve Garlick ziet dit gegeven terugkomen in de manier waarop toeristen hun omgeving fotograferen. Hij stelt dat de toeristische industrie op zichzelf al gezien kan worden als een productiesysteem dat een uniforme ervaring wil bieden aan mensen. Culturele praktijken, zoals restaurants en verblijfsplekken, worden op zo’n manier omgevormd dat ze passen binnen het gestandaardiseerde systeem, en daarmee voldoen aan de verwachtingen van toeristen.⁵¹ Ook het fotograferen van drukbezochte trekpleisters past hierbij. Vakantiegangers hebben vaak het gevoel dat hun ervaringen vastgelegd moet worden, en construeren tijdens het maken van de foto’s een bepaald narratief dat ze mee naar huis willen nemen. Echter, dit narratief vertelt vaak geen uniek verhaal, maar past juist binnen de ervaring die de toeristische industrie ons oplegt. Volgens Garlick willen toeristen ook niks anders. Ze kunnen hun vakantiebestemming haast niet anders beschouwen dan als een onderdeel van het toeristische systeem, waarin standaardfoto’s van trekpleisters nou eenmaal een belangrijke schakel vormen.⁵²

Heidegger gaat in zijn lezing nog een stap verder, en stelt dat het gevaar dreigt dat ook de mens alleen nog als bestand beschouwd kan worden binnen het ge-stel: “Zodra het onverborgene de mens niet eens meer als *Gegenstand*, als object, maar uitsluiten als bestand aangaat en de mens binnen het objectloze alleen nog de besteller is van het bestand – staat de mens op de rand van de afgrond, namelijk daar waar hijzelf alleen nog als bestand moet worden opgevat.”⁵³ Ofwel, de macht van het ge-stel kan een vorm aannemen waarbij ook de mens wordt gezien als een grondstof binnen een productiesysteem. Een mens wordt niet meer gekarakteriseerd aan de hand van zijn of haar individuele karaktereigenschappen, maar aan de hand van de rol die hij of zij vervult in de wereld. Heidegger noemt eerder in zijn lezing al het voorbeeld van een ‘houtvester’ die bestand wordt. We zien een houtvester dan niet meer als een meerzijdig individu, maar louter als een schakel binnen de houtverwerkingsindustrie.⁵⁴

Echter, het is belangrijk om nogmaals te benadrukken dat het ge-stel niet het noodlot van de mens is: we kunnen daadwerkelijk iets doen tegen het gevaar ervan. Dreyfus en Spinoza stellen dat we hiervoor moeten nadenken over een nieuwe manier waarop we hetgeen dat ‘is’ benaderen. We dienen in te zien dat de technische manier om de wereld te ontsluiten ook bepaalde mankementen kent, en dat we daarom moeten zoeken naar nieuwe mogelijkheden om een relatie aan te gaan met de werkelijkheid. Volgens Heidegger is de kunst een goed middel hiertoe, aangezien het ons een goed alternatief biedt om de wereld op een nieuwe manier te beschouwen.⁵⁵ De filosoof noemt zelf de poëzie als voorbeeld waarmee de werkelijkheid op een niet-instrumentalistische manier tevoorschijn komt. De kunst rekt de

⁵⁰ Safranski, *Heidegger en zijn tijd*, 488.

⁵¹ Steve Garlick, “Revealing the Unseen: Tourism, Art and Photography,” *Cultural Studies* 16, nr. 2 (2002), 293.

⁵² Garlick, “Revealing the Unseen,” 297.

⁵³ Heidegger, *De vraag naar de techniek*, 28.

⁵⁴ *Ibid.*, 19.

⁵⁵ Dreyfus en Spinoza, “Further Reflections on Heidegger, Technology, and the Everyday,” 341.

grenzen op die aangeven hoe we de wereld beschouwen en erin handelen, door fenomenen om ons heen tevoorschijn te brengen als onderdeel van 'het schone'. De wereld is dan niet slechts een productiesysteem, maar juist iets met een esthetische en niet-instrumentalistische waarde.⁵⁶

Garlick past dit gegeven toe op de manier waarop toeristen hun vakantiebestemming fotograferen, en stelt dat we de toeristische ervaring als onderdeel van het ge-stel kunnen vermijden als we fotografie als kunst gaan zien: "This alternative experience of knowledge is a revealing of what is 'unseen' by the tourist's eye, [...]. Or, in Heideggerian terms, the touristic 'sight' becomes no longer merely an object or a resource, but rather, appears as a self-standing 'thing', which calls out to us and beckons us to respond to the uniqueness of its being."⁵⁷ Door fotografie als kunst te beschouwen, gaan we als toerist een nieuwe relatie met onze vakantiebestemming aan, en maken we geen 'normale' foto's meer van trekpleisters. De dingen om ons heen worden namelijk niet beschouwd als onderdeel van het toeristische systeem, maar als op zichzelf staande fenomenen met een bepaalde esthetische waarde. Hierdoor komen nieuwe fenomenen tevoorschijn die eerder voor ons verborgen (of 'unphotographable') leken.

Dataïsme als gevaarlijke ideologie

Vanuit de techniekfilosofie van Heidegger kunnen we het dataïsme zien als een stroming die de technologische benadering van de werkelijkheid zonder twijfel volledig omarmt. Het lijkt alsof de filosoof met zijn kanttekening van het ge-stel, doelt op het wereldbeeld waar aanhangers van het dataïsme juist naar streven. Zo legt Harari uit dat de stroming van mening is dat ieder fenomeen op aarde in dienst dient te staan van een groot datanetwerk.⁵⁸ In het vorige hoofdstuk kwam al naar voren dat het reduceren van fenomenen tot data duidelijke kenmerken vertoont van het opvorderen van de natuur als bestand. Doordat het dataïsme stelt dat alles op aarde gereduceerd dient te worden tot datastromen, zullen we objecten om ons heen ook alleen nog gaan begrijpen aan de hand van de rol die ze hebben binnen het informatiesysteem. Ofwel, het reduceren van alle fenomenen tot data vertoont kenmerken van het gevaar dat alles in onze omgeving de status van bestand krijgt. Fenomenen om ons heen staan niet meer als object tegenover ons, maar zijn een schakel binnen het overkoepelende datasysteem. Garlick laat met zijn artikel over de toeristische industrie zien dat dit nadelige gevolgen heeft, aangezien we blind lijken te worden voor andere manieren om met fenomenen in onze omgeving om te gaan. Het geeft aan dat we kritisch dienen te zijn op het wereldbeeld van het dataïsme waarin alles bestand wordt. We kunnen ons afvragen welke relaties met de werkelijkheid verloren gaan binnen dit wereldbeeld.

Daarnaast bestaat er bij het dataïsme het gevaar dat ook mensen alleen nog als bestand kunnen worden begrepen. In het eerste hoofdstuk kwam naar voren dat aanhangers van de stroming van mening zijn dat ook mensen hun data dienen te koppelen aan het grote overkoepelende informatiesysteem. In principe dient de mens alles in staat te stellen om een zo groot en efficiënt mogelijk netwerk op te

⁵⁶ Heidegger, *De vraag naar de techniek*, 36.

⁵⁷ Garlick, "Revealing the Unseen," 301.

⁵⁸ Harari, *Homo Deus*, 445.

bouwen, zodat het zelfstandig alles op aarde kan reguleren. Individuele ervaringen en emoties doen er niet toe als ze niet gekoppeld zijn aan het algehele systeem.⁵⁹ Het gevolg is dat we een mens niet meer gaan begrijpen als een individu met uitzonderlijke kwaliteiten, maar juist als een schakel van een specifiek proces, en daarmee als bestand. Niet de gedachten en talenten van een individu geven zijn of haar leven vorm, maar de rol die hij of zij speelt in het systeem. Ook dit verdient kritiek: wat voor consequenties heeft dit bijvoorbeeld voor de manier waarop we met elkaar om zullen gaan in de toekomst?

Het feit dat het dataïsme objecten en mensen reduceert tot data, en daarmee tot fenomenen die de status hebben van bestand, is op zichzelf al een punt waar we als filosofen vragen bij kunnen stellen. Echter, dit is niet het ‘gevaarlijkste’ aspect van het dataïsme. Heidegger laat in zijn lezing duidelijk zien dat het ge-stel als manier om de wereld te ontsluiten niet een absolute relatie is die we met de werkelijkheid aangaan, maar een relatieve. Toch presenteert het dataïsme zijn technologische wereldbeeld als zo’n absolute relatie met de wereld. Heidegger waarschuwt hier nadrukkelijk voor: als we niet inzien dat technologie ons op een dwingende wijze een wereldbeeld oplegt, dan verliezen we de vrijheid om zelf een betekenisvolle relatie met de werkelijkheid aan te gaan. Doordat het dataïsme zich verheft tot een objectieve werkelijkheidsbenadering, gaan we het zien als dé waarheid over de wereld waarin we leven. Andere manieren om onze omgeving te beschouwen, door bijvoorbeeld kunst of een bepaalde religie, zijn in strijd met deze waarheid en worden daardoor vergeten. Ofwel, het grootste gevaar van het dataïsme schuilt in het feit dat het een blinde vlek bevat voor de manier waarop technologie een betekenisvolle werkelijkheid vormt. Hierdoor dreigen we onze vrijheid te verliezen in de relatie die we met de werkelijkheid aangaan. Het is daarom van belang dat we ten alle tijden streng zijn op de invloed van het ge-stel op ons wereldbeeld. Met andere woorden, door kritisch te zijn op het dataïsme waarborgen we onze vrijheid om de werkelijkheid ook op een andere manier te zien dan als een informatiesysteem.

⁵⁹ Ibid., 450.

Conclusie

De groeiende drang naar data in de maatschappij, en de invloed ervan op de manier waarop mensen handelen en hun levens vormgeven, zal in de toekomst nog vaak onderwerp van discussie zijn binnen de filosofie. Dit onderzoek laat zien dat dit ook noodzakelijk is: de alomtegenwoordigheid van data is niet een onschuldig gegeven, maar kan in essentie worden beschouwd als onderdeel van, zoals Heidegger het noemt, ‘het ge-stel’. Data-analyses passen binnen de moderne tendens om de wereld te ontsluiten als een productiesysteem.

Ik heb uiteengezet hoe Harari het dataïsme beschrijft als een extreme stroming, waarvan de aanhangers van mening zijn dat mensen alles in staat dienen te stellen om één groot datanetwerk te creëren op aarde. Door middel van technologie kunnen we alle fenomenen reduceren tot data, zodat ze gekoppeld kunnen worden aan het systeem. Om de stroming op een kritische manier te analyseren, heb ik gebruikgemaakt van de techniekfilosofie van Heidegger. Hieruit kwam naar voren dat Heideggers conceptie van het ge-stel op een overtuigende manier de vooronderstellingen van data-onderzoek binnen de geesteswetenschap blootlegt. Aan de hand van het artikel van Kosinski et al. heb ik beargumenteerd dat de data-analyse kenmerken vertoont van het ‘opvorderen van de natuur’, waarbij persoonlijke eigenschappen de status krijgen van ‘bestand’. Dat we kritisch dienen te zijn op dit soort onderzoek heb ik laten zien aan de hand van Heideggers conceptie van het gevaar van het ge-stel. De filosoof stelt namelijk dat de mens de neiging heeft om zijn gehele omgeving, inclusief de mens, te gaan zien als bestand. Het dataïsme lijkt deze technologische benadering van de wereld zonder twijfel te omarmen.

Met de theorie van Heidegger kan ook een dieper gelegen gevaar van het dataïsme worden benadrukt, namelijk het feit dat het zich zou kunnen verheffen tot objectieve werkelijkheidsbenadering. De mens dreigt te vergeten dat het reduceren van fenomenen tot data een relatieve in plaats van absolute benadering is van de werkelijkheid. Soms is deze heel bruikbaar, maar vaak ook niet. Het dataïsme staat een vrije houding tegenover het ge-stel in de weg. Het presenteert zich als ‘waarheid’, en verbergt daarmee het feit dat technologie zo’n belangrijke rol speelt in de manier waarop we onze werkelijkheid ontsluiten. Een kritische reflectie op het wereldbeeld dreigt onmogelijk te worden als men de wereld niet anders kan en wil beschouwen als een informatiesysteem.

Met dit onderzoek hoop ik het debat rond de opkomst van data te hebben verhelderd en genuanceerd. Waar veel filosofen en wetenschappers ingaan op de praktische consequenties van het gebruik van data, heb ik met mijn onderzoek geprobeerd om een stap terug te doen, en te analyseren welke vooronderstellingen er ten grondslag liggen aan de huidige drang naar data. Hiermee heb ik laten zien dat we ten alle tijden kritisch moeten zijn op de manier waarop technologie ons aanzet om een specifiek wereldbeeld te verheffen tot waarheid. Aangezien ik in dit onderzoek alleen gebruik heb gemaakt van Heideggers techniekfilosofie, zouden in eventueel vervolgonderzoek ook andere filosofische theorieën kunnen worden gebruikt voor de analyse van het data-debat. Foucault zou bijvoorbeeld een nuttige bijdrage kunnen leveren aan het debat met zijn notie van ‘discours’. Hij beschrijft hoe manieren van spreken over fenomenen gebonden zijn aan taal- en handelingsstructuren,

die de mogelijkheid hebben om zichzelf te verheffen tot waarheid. Hiermee kan nog nadrukkelijker worden beschreven wat de rol van taal is binnen de macht die het ge-stel uitoefent op ons wereldbeeld. Daarnaast zouden in vervolgonderzoek richtlijnen kunnen worden opgesteld, die ons in staat stellen om op een verantwoorde manier om te gaan met het technologische wereldbeeld. Heidegger noemt de kunst als belangrijk alternatief voor het ge-stel. Welke rol moet kunst in de toekomst krijgen? En hoe kunnen we ervoor zorgen dat kunst die rol ook krijgt?

Literatuurlijst

- Boyd, Danah, en Kate Crawford. "Critical Questions for Big Data: Provocations for a Cultural, Technological, and Scholarly Phenomenon". *Information, Communication & Society* 15, nr. 5 (2012): 662–79.
- Dreyfus, Hubert L., en Charles Spinosa. "Further Reflections on Heidegger, Technology, and the Everyday". *Bulletin of Science, Technology & Society* 23, nr. 5 (2003): 339–49.
- Garlick, Steve. "Revealing the Unseen: Tourism, Art and Photography". *Cultural Studies* 16, nr. 2 (2002): 289–305.
- Harari, Yuval Noah. "'Homo sapiens is an obsolete algorithm': Yuval Noah Harari on how data could eat the world". *Wired*, 1 september 2016. <https://www.wired.co.uk/article/yuval-noah-harari-dataism> (geraadpleegd 7 december 2018).
- Harari, Yuval Noah. *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. 1^e herziene dr. London: Vintage, 2017.
- Heidegger, Martin. *De vraag naar de techniek*. Vertaald door Mark Wildschut. 1^e herziene dr. Nijmegen: Vantilt, 2014. 1^e dr. 1954.
- Hutchby, Ian. "Technologies, Texts and Affordances". *Sociology* 35, nr. 2 (2001): 441–56.
- Kitchin, Rob. *The data revolution: big data, open data, data infrastructures & their consequences*. Los Angeles, California: SAGE Publications, 2014.
- Kosinski, M., D. Stillwell, en T. Graepel. "Private Traits and Attributes Are Predictable from Digital Records of Human Behavior". *Proceedings of the National Academy of Sciences* 110, nr. 15 (2013): 5802–5.
- Manovich, Lev. "The Science of Culture? Social Computing, Digital Humanities and Cultural Analytics". *Manovich.net*, 2015. <http://manovich.net/index.php/projects/cultural-analytics-social-computing> (geraadpleegd 14 december 2018).
- Manovich, Lev, Jeremy Douglass, en William Huber. "Understanding scanlation: how to read one million fan-translated manga pages". *Image & Narrative* 12, nr. 1 (2011): 206–28.

Safranski, Rudiger. *Heidegger en zijn tijd*. Vertaald door Mark Wildschut. 1e dr. Amsterdam: Atlas, 1995.

Toebosch, Theo. “De wieg van het wiel”. *NRC Handelsblad*, 15 mei 2004.

<https://www.nrc.nl/nieuws/2004/05/15/de-wieg-van-het-wiel-10454811-a437550>

(geraadpleegd 3 januari 2019).

Van Dijck, José. “Datafication, dataism and dataveillance: Big Data between scientific paradigm and ideology”. *Surveillance & Society* 12, nr. 2 (2014): 197–208.

Van Verschuier, Nynke. “Yuval Noah Harari: goeroe of wetenschapper?” *NRC Handelsblad*, 30 augustus 2018. <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/08/30/tussen-berusting-en-maakbaarheid-a1614748> (geraadpleegd 3 januari 2019).

Verbeek, Peter-Paul. *De daadkracht der dingen: over techniek, filosofie en vormgeving*, 1^e dr. Amsterdam: Boom, 2000.

Wheeler, Michael. “Martin Heidegger”. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, onder redactie van Edward N. Zalta, Winter 2018. <https://plato.stanford.edu/entries/heidegger/> (geraadpleegd 8 december 2018).